

CERCEI DE AUR DE EPOCĂ ROMANĂ DIN COLECȚIA PONGRÁCZ

Daniela Tănase*, Alexandru Flutur**

Cuvinte cheie: epoca romană, cercei din aur, motivul ornamental „nodul lui Hercules”, filigran, granulație, colecția Pongrácz

Keywords: the Roman era, gold earrings, the “knot of Hercules” ornamental motif, filigree, granulation, the Pongrácz collection

Gold Earrings Belonging to the Pongrácz Collection Stemming from the Roman Era

(Abstract)

During recent preparation of analytical records of evidence our attention was drawn by some Roman gold ornaments of the collection of the National Museum of Banat in Timișoara. These ornaments come from the collection of Imre Pongrácz, who was commander of the Honvéd garrison in Orșova port. The collection was included in the Heritage of the Museum in Timișoara in 1903, being purchased from his heirs.

The gold earrings, decorated in the filigree and granulation technique, can be traced back to the 2nd and 3rd centuries p. Chr., and they were discovered south of the Danube, in Serbia and in Bulgaria.

The pendant earring, registered under inv. No. 85 (Pongrácz – Exhibit XV 1 / 2.58; Pl. II 1 Pl. III.1), can be most likely dated the 2nd century p. Chr.

The “knot of Hercules” type earrings occur mostly in the Roman provinces Moesia Superior and Moesia Inferior, Thrace, Pannonia and Dacia, their role being not only to enhance beauty, but also to avert evil – thus having an apotropaic designation. The earring registered under inv. No. 88 (Pongrácz – Exhibit XV 1 / 2.11; Pl. II.5-b, Pl. III.5) is of type II, set by Ivana Popovič, and can be traced back to the 2nd and 3rd centuries p. Chr. The pair of earrings registered under the inv. No. 89 (Pongrácz – Exhibit XV 1 / 2.9; Pl. II.3.ab; Pl. III.4) and inv. No. 92 (Pongrácz – Exhibit XV 1 / 2.10; Pl. II.4 ab, Pl. III.3) belong to the type II c, established by Ivana Popovič and was traced back to the second half of the 3rd century p. Chr.

The disc-shaped filigree earring, inv. No. 91 (Pongrácz – Exhibit XV 1 / 2.14; Pl. II. 2a-b, Pl. III.2), which was preserved without its handle grip, dates from the 3rd century p. Chr.

The gold earrings of the collection of the National Museum of Banat enrich the panel regarding gold earrings’ discoveries, being processed based on the filigree and granulation technique in the Roman provinces located south of the Lower Danube. These could have been discovered in funerary contexts by antiquities’ “hunters”, which they then sold to the antiquary Imre Pongrácz, because such pieces have so far been found mostly in graves.

The earrings were ornaments favored especially by the Roman women and certainly these specimens were the property of prominent members of the communities to which they belonged, based on the fact that gold earrings, often adorned with gems (in our case pearls and chalcedony), were the privilege of rich women in the Roman society.

Din colecția Muzeului Național al Banatului din Timișoara ne-au atras atenția câteva podoabe romane din aur. Deși în registrul de inventar erau încadrate cronologic în secolele XVI–XVII, cu prilejul întocmirii recente a unor fișe analitice de evidență s-a realizat că bijuteriile se datează de fapt în epoca romană, provenind din colecția Pongrácz. Aceasta a ajuns în patrimoniul muzeului timișorean la începutul secolului al XX-lea, fiind una dintre cele mai valoroase colecții muzeale din Banat, care cuprinde obiecte din preistorie până la sfârșitul evului mediu. Imre Pongrácz a fost comandant al garnizoanei de honvezi a portului

Orșova, această calitate oficială ușurându-i activitatea de strângere a diverselor obiecte arheologice. Colecția care îi poartă numele a fost achiziționată de la moștenitorii săi în anul 1903¹.

1. Condiții de descoperire

Între antichitățile adunate de Pongrácz se numără și câțiva cercei din aur, decorați în tehnica

* Muzeul Național al Banatului, p-ța Huniade nr. 1, 30002 Timișoara, e-mail: danielaetanase@yahoo.com

** Muzeul Național al Banatului, p-ța Huniade nr. 1, 30002 Timișoara, e-mail:

¹ Medeleț, Toma 1997, 75 și 129, nota 648.

filigranului și a granulației, care se datează în secolele II–III p. Chr. Imre Pongrácz a desenat piesele din colecția sa, iar pe unele planșe apar explicații cu privire la locul de descoperire a pieselor desenate sau la modul în care a ajuns în posesia obiectelor (Pl.I.A-B). Din păcate, nu pentru toate bijuteriile din aur avem informații cu privire la locul de descoperire.

Despre perechea de cercei nr. inv 89 (Pongrácz – Planșa XV 1/2.9; Pl. II.3.a-b; Pl. III.4) și nr. inv 92 (Pongrácz – Planșa XV 1/2.10; Pl. II.4 a-b, Pl. III.3), aflăm că nu sunt identici ca formă și decor și că au fost descoperiți în Serbia, la Negotin. Deși Pongrácz a reprezentat ambii cercei întregi, unul dintre aceștia a ajuns până la noi în stare fragmentară (nr. inv. 92 – Pongrácz – Planșa XV 1/2.10).

Despre cerceul cu nr. inv 88 (Pongrácz – Planșa XV 1/2.11; Pl. II.5a-b, Pl. III.5), Pongrácz notează că a fost cumpărat din Orșova de la bijutierul Kugler, care l-a primit din Bulgaria de la Vidin.

Fragmentul de cercei cu nr. inv 91 (Pongrácz – Planșa XV 1/2.14; Pl. II. 2a-b, Pl. III.2) i-a fost adus lui Pongrácz de sârbul Vasa, furnizorul său de antichități. Piesa a fost descoperită în Serbia, dar nu este menționată localitatea.

În legătură cu cerceul cu nr. inv 85 (Pongrácz – Planșa XV 1/2.58; Pl. II 1, Pl. III.1) nu aflăm nimic, dar proveniența sa de la sud de Dunăre este foarte probabilă, de acolo fiind marea majoritate a pieselor colecționate de Pongrácz.

2. Descrierea obiectelor

1. Cercei din aur cu pandantive (MNB, nr. inv. Aur. 85 – Pl. II 1, Pl. III.1), compus dintr-o plăcuță plată, realizată prin ciocănire, dispusă orizontal, și prevăzută cu trei perforații de care sunt prinse elemente decorative. În perforațiile laterale au fost prinse verigi în formă de lacrimă, care au un capăt plat, lipit în spatele benzii plate, și celălalt capăt încovoiat ușor și apropiat de plăcuță. Plăcuța orizontală este ornamentată cu câte o granulă în dreptul verigilor laterale, granule care maschează îmbinarea componentelor cerceului. De aceste verigi laterale sunt agățate bare verticale cu verigă la un capăt, iar la celălalt capăt cu câte o perlă de culoare albă și un buton aplatizat, care nu lasă să cadă perla. În perforația de la mijloc este prinsă o tijă torsadată, care la un capăt are o verigă de prindere, iar la celălalt o mărgelușă din piatră semiprețioasă de culoare maronie și un buton în formă de ciupercă, care susține mărgelușa. Tot la mijloc, dar în partea superioară, cerceul are o tortiță în formă de S, la un capăt lată și prevăzută cu un orificiu prins

de veriga tijei torsadate, iar la celălalt capăt este ascuțită; capătul lat al tortiței este lipit, la rândul lui, de plăcuța plată. Tortița este camuflată parțial, prin lipire, de un disc semiglobular. Discul are trei granule la bază, lipite de plăcuța orizontală.

Material și dimensiuni: Au 980‰, perle; L: 3,3 cm, l: 1,4 cm, G: 2,12 g

2. Cercei din aur, de tipul „nodul lui Hercules” (MNB, nr. inv. Aur. 89 – Pl. II.3.a-b; Pl. III.4), compus dintr-o placă în forma cifrei opt, realizată prin ciocănire, care are la un capăt o ureche perforată. Tortița cerceului este torsadată, cu un capăt ușor încârligat, iar la celălalt capăt are un nod spiralat de care este prinsă placa cerceului. Placa este ornamentată cu două discuri bordate cu filigran și înconjurată de granule. În interior, discurile sunt decorate cu semicercuri filigranate și cu granule. Între cele două discuri sunt lipite trei conuri spiralate cu câte o granulă în vârf. Pe revers placa are un chenar granulat, precum și două discuri care au câte o granulă în mijloc.

Material și dimensiuni: Au 980‰; L: 2,2 cm, l: 1,8 cm, G: 3,53 g

3. Cercei din aur, de tipul „nodul lui Hercules” (MNB, nr. inv. Aur. 92 – Pl. II.4 a-b, Pl. III.3), din care se mai păstrează un fragment din placa decorativă realizată prin ciocănire, un disc ornamentat cu semicercuri filigranate și cu granule, bordat cu filigran și înconjurat de granule. De disc sunt lipite trei conuri spiralate cu câte o granulă în vârf. Pe revers discul este ornamentat cu cercuri concentrice filigranate, iar în mijloc are o granulă, totul fiind încadrat de un chenar compus din granule. Tot pe revers se pot observa firele de sârmă care au fost folosite la ornamentarea plăcii, înmănunchiate și fixate prin lipire, cu o plăcuță dreptunghiulară foarte îngustă, de placa de bază a cerceului. Acest cercei a fost întreg la data achiziționării sale, fiind perechea cerceului desenat de Imre Pongrácz pe Pl. XV 1/2, numărul 9. Nu cunoaștem condițiile în care cerceul a ajuns în stare fragmentară.

Material și dimensiuni: Au 980‰; L: 1,3 cm, l: 0,8 cm, G: 1,52 g

4. Cercei din aur, de tipul „nodul lui Hercules” (MNB, nr. inv. Aur. 88 – Pl. II.5a-b, Pl. III.5), compus dintr-o placă în forma cifrei opt, decorată cu granule și cu fire pe toată suprafața, tot din fire fiind realizată și o verigă de prindere. Tortița cerceului are un capăt ușor încârligat, iar la celălalt capăt are un nod spiralat de care este prinsă placa cerceului. Pe revers cerceul are un chenar granulat, precum și două ornamente granulate în formă de lacrimă, cu câte o granulă în mijloc, între ele fiind un alt șir de granule și alte granule răsfirate.

Material și dimensiuni: Au 980‰; L: 1,6 cm, l: 1,5 cm, G: 2,85 g

5. Cercelel discoidal din aur (MNB, nr. inv. Aur. 91 – Pl. II. 2a-b, Pl. III.2), păstrat fragmentar. Discul a fost realizat prin ciocănire și este decorat cu cercuri concentrice din sârmă și bandă torsadată, iar în partea centrală are reprezentată o ornamentație compusă din spirale filigranate, care au în mijloc granule, și care pare a reprezenta o floare. Granule au fost lipite și pe chenarul discului. Pe revers este lipită o plăcuță dreptunghiulară, foarte îngustă, de care era prinsă tortița cerceului, care lipsește.

Material și dimensiuni: Au 980‰; D: 1,4 cm, G: 1,02 g

2. Tipologie și datare

Cerceii cu pandantive de tipul celui din Colecția Pongrácz au fost răspândiți pe întinderea Imperiului Roman, între ultimele două decenii ale secolului I p. Chr. și pe parcursul secolului al II-lea p. Chr., după cum o demonstrează analogiile foarte apropiate ca formă și ornamentație, găsite în morminte de femei din Egipt². Cerceii cu câte trei perle au fost la modă în lumea romană încă din secolul I p. Chr., iar faptul că aceste pietre semiprețioase au fost preferate de romani au condus chiar la apariția unui „drum al perlei” de la Marea Roșie la Roma datorită cererii foarte mari³.

Analogii apropiate pentru acest tip de cercei am găsit și în Transilvania, fără loc cert de descoperire, dar într-o variantă mai fastuoasă care se datează în a doua jumătate a secolului al II-lea. Aceștia au o camee lipită pe un disc din aur de care sunt prinse cu verigi două pandantive cu perle de aceeași formă ca cele al cerceului din colecția noastră, chiar și tehnica de prindere a perlei fiind asemănătoare⁴. Un cercei din aur cu trei pandantive, care are în partea superioară un disc ornamentat cu o rozetă de la care lipsește piatra, la fel ca și de la pandantive, datat în secolele II–III p. Chr., a fost găsit în com. Mihai Viteazu din jud. Cluj⁵. Un alt cercei din aur, asemănător ca formă cu cerceul nostru, cu o perlă în partea superioară dar cu două

pandantive, a fost descoperit în Bulgaria, într-un loc necunoscut; acesta a fost datat în secolele II–III p. Chr.⁶. În lumina celor expuse, cerceul cu pandantive din Colecția Pongrácz se datează cel mai probabil în secolul al II-lea p. Chr.

Cerceii de tip „nodul lui Hercules”, un nod dublu constând din două benzi împletite, își au rădăcinile în lumea elenistică, est mediteraneană⁷. Ca simbol al lui Hercules, acest nod presupune rezistența și puterea, protejând de toate relele pe cel care îl purta. În afară de aceasta era și un simbol al fertilității, confirmat de obiceiul ca după nuntă, soțul să dezlege în fața patului matrimonial centura soției sale legată cu un astfel de nod⁸. Drept urmare a acestei simbolistici, dar și a faptului că modelul avea eleganță conferită de împletituri, „nodul lui Hercules” a devenit un motiv popular pe diferite bijuterii: lanțuri, coliere, centuri, diademe, cercei, inele sau fibule⁹.

Motivul „nodul lui Hercules” a atins maxima popularitate în perioada elenistică și a continuat să fie folosit, într-o măsură mai mică, în orfevrăria romană fondată pe tradițiile elenistice, est-mediteraneene¹⁰.

Cerceii de tip „nodul lui Hercules” apar mai ales în provinciile romane Moesia Superior și Moesia Inferior, Thracia, Pannonia și Dacia, aceștia având nu doar funcția de a înfrumuseța, ci și unul apotropaic¹¹.

Cerceul cu nr. inv. 88, este de tipul II a¹², stabilit de Ivana Popovič, are analogie în varianta de aur la Mala Kopašnica, în Serbia, dar este întâlnit și în varianta de cupru și argint și se datează în secolele II–III p. Chr.¹³. Acest tip de cercei este destul de răspândit în partea de est și de sud a Serbiei de astăzi¹⁴.

Perechea de cercei cu nr. inv. 89 și 92 aparțin tipului II c¹⁵, stabilit de Ivana Popovič, are varianta sa de aur la Prahovo (*Aquae*) și se datează în cea de-a doua jumătate a secolului III p. Chr.¹⁶ Un cercei din aur de același tip a fost descoperit în

² The Portrait Timeline: nr. 8. Hawara, cca anul 100; nr. 24. Hawara, anii 100–110; nr. 27. El Hibeh, anii 100–110; nr. 42. Fără loc de descoperire, Egipt, cca anul 70; nr. 51. Antinopolis, anii 117–138; nr. 59. er Rubayat (?), anii 160–225 nr. 82. Hawara, anii 120–140; nr. 109. er Rubayat, anii 100–120; nr. 114. er Rubayat, anii 190–210; nr. 146. Hawara, anii 80–100; nr. 168. er Rubayat, anii 170–190; nr. 185. Hawara, anii 98–117.

³ Hamat 2011, 59.

⁴ Aurul și argintul antic 2013, Adriana Isac, 506.

⁵ Aurul și argintul antic 2013, Adriana Isac, 512.

⁶ Ruseva-Slokoska 1991, 127, Cat. Nr. 58 – Tipul II, varianta 6.

⁷ Popovič 1998, 77; Sonoc 2007, 104.

⁸ Popovič 1998, 77.

⁹ Popovič 1998, 77.

¹⁰ Popovič 1998, 78.

¹¹ Popovič 1998, 77; Hamat 2011, 58.

¹² Popovič 1998, 79, Fig. 3.II.a.

¹³ Popovič 1998, 79–80.

¹⁴ Popovič 1998, 91, Fig. 17.

¹⁵ Popovič 1998, 79, Fig. 3.II.c.

¹⁶ Popovič 1998, 80.

Bulgaria, în regiunea Botevgrad și a fost datat în secolele II–III p. Chr.¹⁷.

Cercelul discoidal filigranat, nr. inv. 91, care s-a păstrat fără tortița de prindere în ureche, are o analogie foarte apropiată într-o piesă din Bulgaria, datată în secolul al III-lea¹⁸, din păcate fără loc cert de descoperire. O altă podoabă foarte asemănătoare este cercelul din aur găsit în Bulgaria, la Nikolaevo, și datat la mijlocul secolului al III-lea¹⁹. Date fiind aceste analogii este cert faptul că avem de-a face cu piesa componentă a unui cercel, și nu cu o aplică.

Prin urmare, cerceii ornamentați cu motivul „nodul lui Hercules” sunt specifici celor două Moesii, Daciei și Thraciei²⁰, piesele noastre fiind descoperite pe teritoriul Moesiei Superior și al Thraciei. Cerceii de aur din colecția Pongrácz pe care se regăsește „nodul lui Hercules” se datează în secolele II–III p. Chr. (nr. inv. 88, 89, 92), iar cercelul discoidal decorat în tehnica filigranului și în cea a granulației, în secolul III p. Chr. (nr. inv. 91).

Cerceii de aur din colecția Muzeului Național al Banatului îmbogățesc tabloul descoperirilor de cercei din aur, realizați în tehnica filigranului și granulației, din provinciile romane situate la sudul Dunării de Jos. Este foarte posibil ca aceștia să fi fost descoperiți în contexte funerare de către „vânătorii” de antichități, care i-au vândut apoi colecționarului Imre Pongrácz, deoarece astfel de piese au fost găsite până în prezent mai ales în morminte²¹.

Cerceii erau podoabe preferate mai ales de femeile romane și cu siguranță aceste exemplare au aparținut unor membre de vază ale comunităților din care făceau parte, datorită faptului că cerceii din aur, ornamentați deseori cu pietre prețioase și semiprețioase (în cazul nostru perle), erau apanajul femeilor bogate în societatea romană.

BIBLIOGRAFIE

Aurul și argintul antic 2013
Aurul și argintul antic al României. Catalog de expoziție, editor Rodica Oanță Marghitu, București (2013).

Hamat 2011

A. Hamat, Influențe elenistice în arta podoabelor din

Dacia romană. Motivul „nodul lui Hercule”, în *BHAUT* XIII, 2011, 57–75.

Medeleț, Toma 1997

F. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică. I. 1872–1918*, Editura Mirton, Timișoara (1997).

Popovič 1998

I. Popovič, Roman Jewelry in the Form of Hercules Symbols in the Central Balkans. *Starinar* XLIX, (1998), 77–92.

Ruseva-Slokoska 1991

L. Ruseva-Slokoska, *Roman Jewellery. A Collection of the National Archaeological Museum – Sofia*, Sofia (1991).

Sonoc 2007

Al. Gh. Sonoc, Observații referitoare la unele podoabe descoperite în necropolele populației daco-romane și în cele ale dacilor liberi. *AnB S. N. XV*, (2007), 97–130.

The Portrait Timeline

The Portrait Timeline, Egyptian Funerary Portrait Database, <http://portraittimeline.com>

LISTA ILUSTRĂȚIILOR

Pl.I.A-B. Planșe desenate de Imre Pongrácz.

Pl.II. Cercei de aur din colecția Pongrácz.

Pl.III. Desenele cerceilor de aur din colecția Pongrácz.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Pl.I.A-B. Plates drawn by Imre Pongrácz.

Pl.II. Gold earrings from the collection of Imre Pongrácz

Pl.III. Drawings of gold earrings from the collection of Imre Pongrácz.

¹⁷ Sonoc 2007, 127, Fig. 19b.

¹⁸ Sonoc 2007, 128, Fig. 20a.

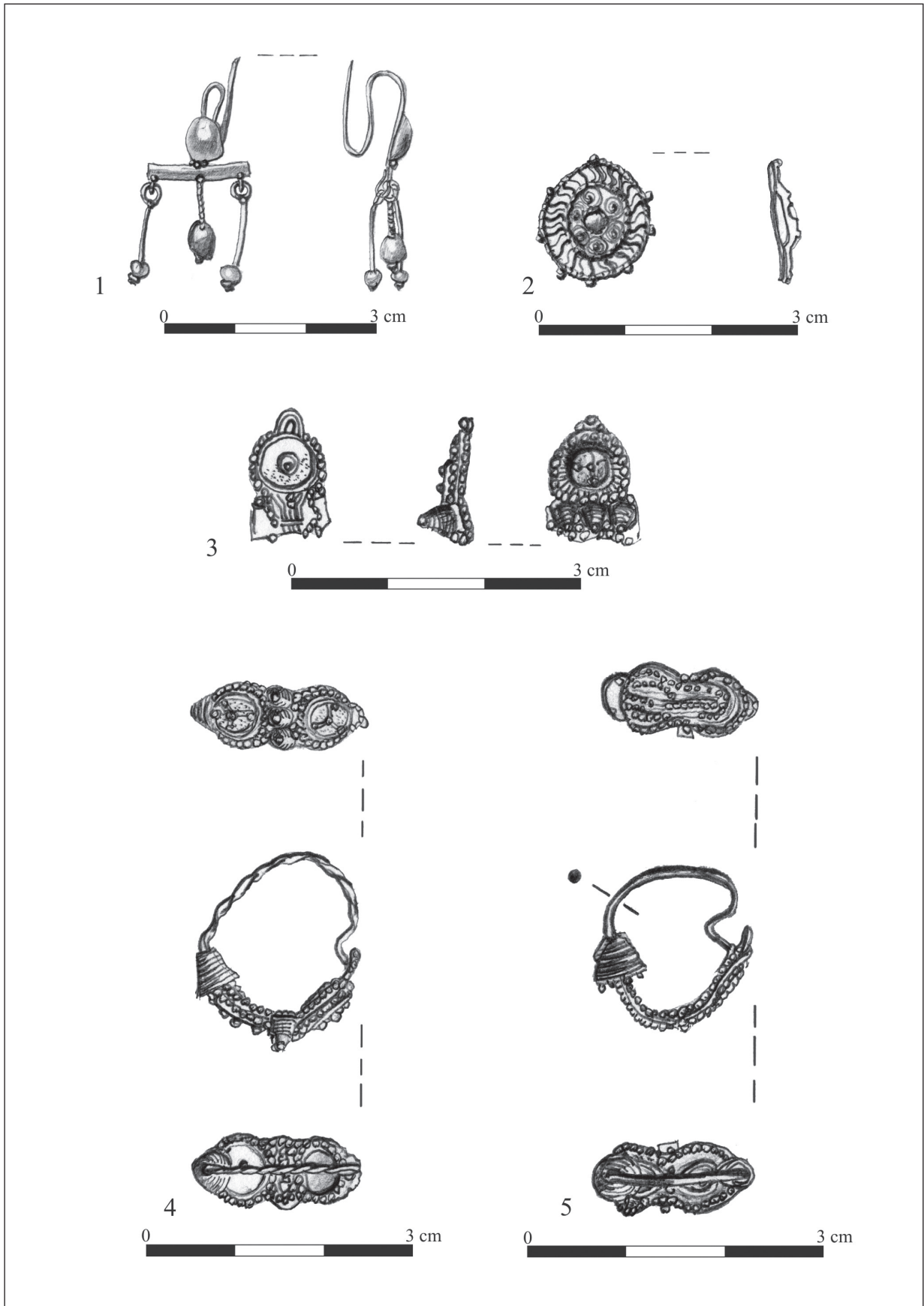
¹⁹ Sonoc 2007, 128, Fig. 20c.

²⁰ Hamat 2011, 66.

²¹ Cercei apar în contexte funerare, dar și în tezaure de podoabe și monede: Sonoc 2007, 97; Hamat 2011, 60–62.

Pl.II. Cercei de aur din colecția Pongrácz.

Pl.III. Desenele cerceilor de aur din colecția Pongrácz.

